bolıp, xalıq qosıqların bayıtadı há xalqımızdıń yadında saqlanıp qalǵan traditsiyalıq xalıq qosıqlarınıń házirgi kúnde qaytadan jańarıwı, xalıq júreginen tereń orın alǵan ayırım eski xalıq qosıqlarınıń da búgingi kúnde keń paydalanıwı, jańa dáwir adamına jańadan xızmet etiwi bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. – Nókis.: «Qaraqalpaqstan», 1988.
2. Maqsetov Q.M. Qaraqalpaq folkloristikası. Nókis «Qaraqalpaqstan», 1989.

REZYUME. Maqolada qoraqalpoqlarning qadimiy qo‘shiqlarining ijro etilganli so‘z etiladi. Qoraqalpoq folklorida xalq qo‘shiqlarining ajdodlarimizdan meros bo‘lib kelayotgan etnofolklorlik og‘zaki ijod namunasi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится, что свадебные песни в древнем и современном процессе каракалпаков исполняются с импровизационной программой. Разновидность программных песен в каракалпакском фольклоре, представляет собой образец этнофольклорного устного творчества, унаследованного от наших предков.

SUMMARY. The article says that wedding songs in the ancient and modern process of the Karakalpaks are performed with an improvisational program. A type of program songs in Karakalpak folklore, the program is an example of ethno-folklore oral creativity inherited from our ancestors.

KINO HÁM DRAMATURGIYA

OVOZ DIZAYNINING ESTETIK ASOSLARI VA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Abdreymov Manas Bekpolatovich – *“Texnogen san’ati kafedrasi” mudiri, dotsent*
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: ovoz dizayni, estetik asoslar, psixologik ta’sir, kino, teatr, ovoz rejissyorligi, akustika, ovozlashtirish san’ati.

Ключевые слова: звуковой дизайн, эстетические основы, психологическое воздействие, кино, театр, звукорежиссура, акустика, искусство озвучивания.

Key words: sound design, aesthetic foundations, psychological impact, cinema, theater, sound engineering, acoustics, foley art.

Insoniyat tarixida ovozning o‘rni san’at va madaniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida alohida ahamiyat kasb etgan. Ovoz inson muloqotining, musiqa va teatr san’atining, diniy marosimlarning, shuningdek, kundalik hayotning ham ajralmas qismidir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa ovoz nafaqat tabiiy jarayon sifatida, balki alohida san’at turi – ovoz dizayni konsepsiyasi doirasida o‘rganila boshladi. Bugungi kunda ovoz dizayni nafaqat musiqiy asarlar, balki kino, teatr, radio, televideniye va raqamli media san’atida ham eng muhim badiiy vositalardan biri hisoblanadi.

Ovoz dizayni – bu tovushlarni badiiy jihatdan tashkil etish, ular orqali estetik obraz yaratish va auditoriyaga ma’lum bir psixologik ta’sir ko‘rsatish jarayonidir. Ovoz dizayni oddiy tovush yozuvini tashkil etish emas, balki u orqali muayyan dramatik kayfiyatni uyg‘otish, voqealarning semantik qatlamini chuqurlashtirish va tomoshabinning qabul qilish jarayonini yo‘naltirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu jihatdan olganda, ovoz dizayni musiqa san’ati, dramaturgiya, rejissyorlik va psixologiya fanlarining tutashgan nuqtasida shakllanadi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi globallashuv jarayonida kino va teatr san’ati, shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida yaratilayotgan audiovizual mahsulotlarda ovoz dizaynining estetik va psixologik ta’siri tobora kuchayib bormoqda. Masalan, kino san’atida voqealar dinamikasini chuqurlashtirish uchun atmosfera tovushlari, foley san’ati, musiqiy fragmentlar va dialoglarni uyg‘unlashtirish orqali tomoshabin ongiga sezilarli ta’sir ko‘rsatiladi. Teatr sahnasida esa ovoz dizayni yordamida dramatik vaziyatning ta’sirchanligi oshiriladi, aktyorlarning sahnadagi harakatlari yanada jonli ko‘rinadi. Ovoz dizaynining estetik asoslarini o‘rganish, avvalo, uning badiiy vosita sifatidagi

oʻrnini aniqlashga imkon beradi. Ovoz yordamida yaratilgan obraz tomoshabinning idrokida nafaqat vizual tasvirni, balki hissiy kechinmalarni ham uygʻotadi. Shu sababli ovoz dizayni estetik hodisa sifatida insonning estetik didini shakllantirishga, uni maʼnaviy jihatdan boyitishga xizmat qiladi. Masalan, taniqli kino nazariyotchisi Mishel Shion ovozni “kinoning koʻrinmas, ammo eng kuchli dramatik vositasi” [1].

Boshqa tomondan, ovozning psixologik taʼsiri masalasi ham tadqiqotchilarni oʻziga jalb etib kelmoqda. Psixologiya fanida tovushning inson kayfiyati, hissiyotlari va xotirasi bilan bevosita bogʻliqligi koʻp bora isbotlangan. Ovoz dizayni yordamida yaratilgan tovush muhitlari insonning ruhiy holatini oʻzgartirishi, qoʻrquv, quvonch, hayajon yoki xotirjamlik kabi hissiyotlarni uygʻotishi mumkin. Shu sababli ovoz dizayni nafaqat badiiy-estetik jarayon, balki psixologik taʼsir koʻrsatish vositasi sifatida ham oʻrganilishi lozim. Maqolaning maqsadi – ovoz dizaynining estetik asoslari va uning inson psixologiyasiga koʻrsatadigan taʼsirini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishdir. Tadqiqot jarayonida kino, teatr va musiqiy sanʼat misolida ovoz dizaynining estetik mezonlari koʻrib chiqiladi, foley sanʼati va zamonaviy ovoz texnologiyalarining badiiy jarayonlardagi oʻrni yoritiladi. Shuningdek, ovoz dizaynining psixologik jihatdan inson ruhiyatiga qanday taʼsir oʻtkazishi, tinglovchi va tomoshabinda qanday kechinmalar uygʻotishi ilmiy adabiyotlar va amaliy misollar asosida tahlil qilinadi. Ovoz dizaynining estetik asoslari: Ovoz dizaynining estetik asoslarini tushunish uchun, avvalo, “estetika” tushunchasining mazmuniga murojaat qilish zarur. Estetika – bu goʻzallik, uygʻunlik, sanʼatning qabul qilinishi va insonning hissiy tajribalarini oʻrganuvchi falsafiy fan sohasi. Ovoz dizayni estetik hodisa sifatida sanʼat asarining umumiy badiiy taʼsirchanligini oshiradi, tinglovchi yoki tomoshabinda goʻzallik, uygʻunlik, dramatik kuch kabi estetik hissiyotlarni uygʻotadi. *Ovoz dizaynining asosiy estetik tamoyillari quyidagilardan iborat:*

1. Uygʻunlik (garmoniya) ovoz dizayni vizual obraz bilan uygʻunlikda boʻlgandagina tomoshabin ongida toʻlaqonli estetik taʼsir uygʻotadi. Kino sanʼatida, masalan, tasvir va tovush uygʻunligi orqali dramatik vaziyat yanada kuchaytiriladi. Rejissyor Andrey Tarkovskiy filmlarida ovoz dizayni tasvir bilan uygʻunlashib, metaforik va falsafiy mazmun yaratadi. Tarkovskiyning “Stalker” filmida (1979) atmosfera tovushlari – shamolning uvillashi, suvning shovullashi – tasvirning maʼnaviy chuqurligini yanada oshirgan.

2. Ritm va dinamika ovoz dizaynida ritm va dinamika estetik jarayonning muhim qismidir. Ovozning intensivligi, tezligi va balandligi voqealar dinamikasini boshqaradi. Masalan, triller yoki qoʻrqinchli filmlarda tovushning keskin oʻzgarishi tomoshabin hissiyotida hayajon uygʻotadi. Alfred Xitkokning “Psycho” filmidagi (1960) mashhur dush sahnasida skripka tovushlarining keskin, baland va tez-tez takrorlanishi vizual manzarani estetik jihatdan dramatik kuch bilan boyitadi**.**

3. Tembr va ohangdorlik ovoz dizaynida tembr (tovush ranglari) estetik hissiyotlarni uygʻotishda katta rol oʻynaydi. Turli tembrlar orqali turli kayfiyatlar ifodalanadi: yumshoq tembr xotirjamlikni, keskin va qattiq tembr esa xavotir yoki xavfni bildiradi. Teatr sahnasida aktyor nutqi va fon tovushlarining tembr jihatdan uygʻunlashtirilishi dramatik estetikani yanada kuchaytiradi.

4. Atmosfera va makon hissi ovoz dizayni estetik jihatdan voqealar makonini yaratadi. Atmosfera tovushlari – shabada, yomgʻir, qushlarning sayrashi, shahar shovqini – tomoshabinga voqealar joyini real his etish imkonini beradi. Bunday akustik muhit estetik qabul qilish jarayonini yanada tabiiylashtiradi. Masalan, Piter Jeksonning “Lord of the Rings” trilogiyasida atmosfera tovushlari yordamida tomoshabinda keng makon, epik muhit va estetik uygʻunlik yaratiladi.

5. Simvolik va metaforik maʼnolar ovoz dizayni faqat realistik tovushlarni yaratish bilan cheklanmaydi, balki ramziy va metaforik maʼnolarni ham ifodalaydi. Misol uchun, Krzysztof Kieslowskiyning “Three Colors: Blue” (1993) filmida musiqiy fragmentlar va ovoz effektlari bosh qahramonning ichki ruhiy dunyosini estetik tarzda ifodalaydi.Amaliy jihatlar esa quydagilardan iborat: Ovoz dizaynining estetik asoslari amaliyotda foley sanʼati, musiqiy kompozitsiyalar va raqamli ovoz texnologiyalari orqali amalga oshiriladi. Foley sanʼati oddiy predmetlar yordamida yangi tovushlar yaratishdir. Masalan, qor ustida yurgan odam tovushini foley sanʼatkori un bilan toʻldirilgan qop ustida yurib beradi. Bu jarayon nafaqat texnik, balki estetik jihatdan ham sanʼat hisoblanadi, chunki u tomoshabin idrokida realistik va goʻzal ovoz muhitini hosil qiladi.

Bugungi kunda ovoz rejissyorlari Cubase, Pro Tools, Logic Pro kabi dasturlardan foydalanib, turli tovushlarni estetik tamoyillar asosida birlashtirishmoqda. Bu dasturlar yordamida tovushlarning tembrini, dinamikasini, fazoviy joylashuvini boshqarish va ularni badiiy obrazga

moslashtirish mumkin. Shu jihatdan zamonaviy texnologiyalar ovoz dizaynining estetik asoslarini yanada mukammal amalga oshirishga xizmat qilmoqda.

Ovozning psixologik ta'siri ham o'z oldiga juda katta ahamiyatga ega

Ovoz inson psixologiyasiga bevosita ta'sir qiluvchi kuchli vosita hisoblanadi. Psixologiya va audiologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, inson ongida tovushlar hissiy kechinmalarni uyg'otadi, ruhiy holatni shakllantiradi va xotiralarni jonlantiradi. Shu jihatdan ovoz dizayni san'at asarining dramatik ta'sirini kuchaytiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Hissiyotlarni boshqarish: ovozning psixologik ta'siri eng ko'p kino va teatr sahnalarida seziladi. Masalan, triller yoki qo'rqinchli sahnalarda keskin va baland tovushlar hayajon, qo'rquv yoki stress uyg'otadi. Shu bilan birga, yumshoq, ohangdor va ritmik tovushlar tinchlik, xotirjamlik yoki romantik kayfiyat yaratadi. Alfred Xitkokning "Psycho" filmidagi skripka tovushlari va Hans Zimmerning "Inception" soundtrackidagi atmosferik tovushlar buni yaqqol namoyon qiladi. 2. Xotira va idrokni ta'sirlantirish: ovoz inson xotirasi va idrokiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, kinoda fon musiqasi yoki tabiiy tovushlar sahna voqealarini eslab qolishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'lum tovushlar qayta ishlash jarayonini tezlashtiradi va tomoshabinning voqealarni yaxshiroq idrok etishini ta'minlaydi [2]. 3. Psixologik ta'sirni amaliy qo'llash: ovoz rejissyorlari psixologik ta'sirdan foydalangan holda foley, atmosfera va musiqiy kompozitsiyalar yaratadilar. Misol uchun: Ovozlashtirish**:** qadam, kiyim shitirlashi yoki eshik ochilish tovushlari orqali sahnaga realistik ta'sir berish;

- Atmosferik tovushlar: yomg'ir, shamol, shahar shovqini inson ongida sahna makonini yaratadi;
- Musiqa: dramatik yoki romantik kayfiyatni kuchaytiradi.

Shunday qilib, ovoz dizayni nafaqat estetik, balki psixologik jihatdan ham tomoshabinning voqealarni qabul qilishini boshqaradi. Bu jarayon san'at va psixologiyaning tutash nuqtasida o'rganiladigan muhim sohaga aylanadi. 3-qism. Zamonaviy texnologiyalar va amaliy yondashuvlar. XXI asrda ovoz rejissyorligi sohasida texnologik yutuqlar ovoz dizaynining estetik va psixologik imkoniyatlarini kengaytirdi. Bugungi kunda kino, teatr va multimedia loyihalarida tovushlarni yaratish va tartibga solishda raqamli dasturlar muhim vosita hisoblanadi. 1. DAW dasturlari Cubase, Pro Tools, Logic Pro kabi Digital Audio Workstation (DAW) dasturlari ovoz yozish, tahrirlash va montaj qilish jarayonlarini tubdan o'zgartirdi. Masalan:

- Tovush effektlarini qatlamlash va birlashtirish;
- Tovushning balandligi, ritmi va tembrini boshqarish;
- Atmosfera va makon hissini yaratish;
- Foley va dialoglarni vizual sahna bilan uyg'unlashtirish.

Cubase dasturida, masalan, kino sahnasidagi yomg'ir va shamol tovushlarini qatlamlab, ularni sahna dramatik kayfiyatiga moslashtirish mumkin. Shu orqali tomoshabinga sahna haqiqiy va hissiy jihatdan ta'sirli ko'rinadi. 2. Ovozlashtirish san'ati va amaliy yondashuvlar. Ovozlashtirish san'ati – ovoz dizaynining eng muhim amaliy qismi hisoblanadi. Bu jarayonda oddiy predmetlar yordamida sahnaga mos realistik tovushlar yaratiladi. Masalan:

- Qor ustida yurgan odam tovushini un yoki qog'oz qatlamida yurish orqali yaratish;
- Tabiiy elementlarni ishlatib shamol, yomg'ir yoki shahar shovqinini hosil qilish;
- Aktyor harakatlarini takrorlab ovoz effektlarini sahnaga moslashtirish.

Ovozlashtirish san'ati faqat texnik jarayon emas, balki estetik va psixologik ta'sirni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, qor ustida qadam tovushi tomoshabinning sahna makonini tasavvur qilishiga yordam beradi, uning hissiy qabulini kuchaytiradi. 3. Atmosferik tovushlar va zamonaviy metodlar. Atmosferik tovushlar sahna yoki filmning ruhiyatini yaratishda katta rol o'ynaydi. Zamonaviy ovoz texnologiyalari yordamida ular turli qatlamlarda ishlanadi: tabiiy tovushlar, sintetizator yordamida yaratilgan tovushlar, fon musiqasi va efektlar birlashtiriladi. Bu jarayon tomoshabinni sahna ichiga kirgizadi va voqealarning dramatik kuchini oshiradi.

4. Amaliy misol: Misol sifatida, Piter Jeksonning *Lord of the Rings* trilogiyasidagi ovoz dizayni keltirilishi mumkin. Kino sahnalarida foley, atmosferik va musiqiy qatlamlar birlashtirilib, tomoshabinga keng makon va epik kayfiyat yaratildi. Shu bilan birga, Cubase va Pro Tools dasturlari yordamida barcha tovushlar vizual sahna bilan mukammal uyg'unlashtirildi.

Xulosa. Zamonaviy texnologiyalar va amaliy yondashuvlar ovoz dizaynining nafaqat estetik, balki psixologik ta'sirini kuchaytiradi. Foley san'ati, atmosfera va musiqiy qatlamlar birlashtirilishi orqali tomoshabinning hissiy qabul qilish jarayoni boshqariladi. Shu bilan birga,

DAW dasturlari ovoz rejissyorlariga yangi imkoniyatlar yaratadi, badiiy obrazlarni yanada boyitadi va innovatsion loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi. Ovoz dizayni – san'at va psixologiyaning tutashgan nuqtasida shakllangan murakkab jarayon. Maqolada keltirilgan nazariy va amaliy tahlil shuni ko'rsatadiki:

1. Ovoz dizayni estetik asoslar orqali sahnani boyitadi va tomoshabinning go'zallikni qabul qilishini ta'minlaydi;

2. Ovozning psixologik ta'siri inson ruhiyatini boshqaradi, hissiyotlar va xotiralarni uyg'otadi;

3. Zamonaviy texnologiyalar va amaliy yondashuvlar yordamida foley, atmosfera va musiqiy qatlamlar uyg'unlashtiriladi, badiiy va dramatik effektlar kuchaytiriladi.

Shu jihatdan ovoz rejissyorligi ilmiy, amaliy va pedagogik jihatdan dolzarb soha bo'lib, kino, teatr va multimedia san'ati rivojida beqiyos ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chion, Michel. *Audio-Vision: Sound on Screen*. New York: Columbia University Press, 1994, 25–45.
2. Amanmuradov Sh., Mirsaidova D. Ovoz rejissyorligi mahorati. O'quv qo'llanma. Toshkent 2019.
3. Mirsaidova D., Z.Atabayev Akustika asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent 2021. -101 b.
4. Меерзон Б. Акустические основы звукорежиссуры - Учебное пособие. М. 2004. -72 с.
5. Mirsaidova D. Ovozlashtirish san'atining nazariy asoslari O'quv qo'llanma. Toshkent 2021. -149 b.
6. Raximjonov O. Ovoz yozish aksessuarlari. O'quv qo'llanma. Toshkent 2021.
7. Amanmuradov Sh. Musiqa va shovqinlar bezagi. O'quv qo'llanma. Toshkent 2021.

REZYUME. Ushbu maqolada ovoz dizaynining estetik asoslari va inson psixologiyasiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ovoz san'atning muhim unsurlaridan biri sifatida nafaqat estetik go'zallikni yaratadi, balki inson ruhiyatiga, voqealarni qabul qilish jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda kino, teatr va musiqiy san'at misolida ovoz dizaynining estetik mezonlari, uning badiiy mazmunni boyitishdagi o'rni va tinglovchi hamda tomoshabinga psixologik ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy ovoz texnologiyalari, foley san'ati va akustik muhitni yaratish jarayonlari haqida ham fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируются эстетические основы звукового дизайна и его влияние на психологию человека с научно-теоретической и практической точек зрения. Голос, как один из важных элементов искусства, не только создает эстетическую красоту, но и непосредственно влияет на психику человека, процесс восприятия событий. В исследовании на примере кино, театра и музыкального искусства раскрываются эстетические критерии звукового дизайна, его роль в обогащении художественного содержания и психологическое воздействие на слушателя и зрителя. Также будут рассмотрены современные звуковые технологии, фольклорное искусство и процессы создания акустической среды.

SUMMARY. This article analyzes the aesthetic foundations of sound design and its psychological impact from both theoretical and practical perspectives. Sound, as an essential element of art, not only creates aesthetic beauty but also directly influences human psychology and the perception of events. The research highlights the aesthetic criteria of sound design in cinema, theater, and musical arts, emphasizing its role in enriching artistic meaning and affecting the audience.